

ULAANGOM YAZITI ÜZERİNE İLÂVE DÜŞÜNCELER

Aleksandr M. ŞÇERBAK

1. Giriş:

1955 yılında Moğol arkeologlarından Ts. Dorcisure, Ulaangom'a 50 km uzaklıkta, Har-us adlı bir yerde eski bir Uygur taş yazıtı buldu¹. 1957'de bu yazıtın fotokopisi elime geçince, okuyuşuna o kadar çok vakit ayıramadım. Aynı yılın sonunda yazıtın çevirimi ve çevirisi Moğolistan'a gönderilmiş² ve 1958'de Ulaanbaatar'da E. Vanduy tarafından yayımlanmıştır³. Bundan sonra makalemin Özbek varyantı 1959'da Taşkent'te⁴, Rus varyantı ise 1961'de Leningrad'da⁵ çıkmıştır. A. M. Şçerbak'ın okuyuşuna dayanarak S. G. Klyaştorıny 1961⁶, 1963⁷ yıllarında ve L. N. Gumilev 1963 yılında⁸ yazıtın tarihi ve onun içinde tasvir edilen olaylar üzerine birtakım tahminler ileri sürmüşlerdir. 1959 yılında Ulaangom

¹ Bk. Ts. Dorcisure, *Izuçeniye istoriko-arheologičeskih pamyatnikov Mongolii*, Ulan-Bator 1957, ss. 13, 17.

² Bir anlaşmaya göre, Ulaangom yazıtının ilk yayını Moğolistan'da gerçekleştirmeliydi.

³ E. Vanduy, "Uvsın Xar usnı gerelt xöşöö", *Şinžleh uhaan, tehnik*, Ulaanbaatar 1958, 3, ss. 45-47.

⁴ A.M. Şçerbak, "Moğulistonda topilgan kadimgi bir toş yozma", *Özbek tili ve adabiyoti masalalari*, Toşkent 1959, 3, ss. 34-36.

⁵ A. M. Şçerbak, "Nadpis´ na drevneuygurskom yazıke iz Mongolii", *Epigrafika Vostoka*, M. -L. 1961, XIV, ss. 23-25.

⁶ S.G. Klyaştorıny, "K istoriografıçeskoj otsenke ulankomskoy nadpisi", *Epigrafika Vostoka*, M. -L. 1961, ss. 26-28.

⁷ S. G. Klyaştorıny, "Po povodu interpretatsii ulankomskoy nadpisi (pis´mo v redaktsiyu)", *Sovetskaya Arheologiya*, M. 1963, 4, ss. 292-293.

⁸ L. N. Gumilev, "Po povodu interpretatsii ulankomskoy nadpisi", *Sovetskaya Arheologiya*, M. 1963, 1, ss. 295-298.

yazıtının fotokopisini yayımlayan Y. Rinçen⁹ ne yazı çevrimini, ne dil çevrisini vermez. Uzun bir zamandır sonra yazıta değinen P. Zieme, A. M. Şçerbak'ın bazı okuyuşlarını eleştirmiş ve onların düzeltilmesi gerektiğini söylemiştir¹⁰. Kendisi de birkaç düzeltme yaparak Ulaangom yazıtının önce önerilen yazılış tarihi "doğru olmayan okuyuşlara dayanmaktadır" demiştir. Kanaatına göre, Ulaangom yazıtının 8. yüzyıla ait olduğunu sanmak için delil yok; çünkü 5. satırda geçen bir kelimenin *Türgeş* okunması yanlıştır ("Ulaangom yazıtının tarihini 8. yüzyılın başlangıcına koymak için önemli bir delil *Türgiş* okunuşudur, fakat üçüncü harf "yā" olabildiği için bu okuyuş doğru olamaz. Maalesef bu kelimenin gerçek okunuşunu bulamadım")¹¹.

Bu gün de, bir vakitler dediğim gibi, Ulaangom yazıtının okunması umumiyetle büyük zorluk yaratmamış olduğunu iddia edebilirim. Ama bazı yerlerinin yorulması güçlüklerle ilgili olarak münferit kelime ve ibareler yanlış anlaşılabilmiş veya anlaşılmayıp bırakılabilmiştir.

2. P. Zieme'nin düzeltmelerine dair:

1. P. Zieme birinci satırda kişi adı olarak kullanılan Boğaz *Tegin* yerine *Bars Tigin* okumaktadır. Ulaangom yazıtını ilk kez okuduğumda bu adın birkaç varyantı hatırıma gelmiş, fakat şimdi de *Boğaz* şekli pek muhtemel görünüyor. Elimdeki fotoda "bā"dan sonra "vāv"ın varlığı şüphesizdir. Şunu da ilâve edeyim ki "bā"nın "alif"le birleşmesi genellikle bu tarzda olamıyor. P. Zieme, kendi görüşünü destekleyen başka bir delil getirmiştir. *Boğaz* kelimesinin Uygurca şekli *Boğuz* olduğunu kaydetmektedir. Ne var ki bunu dikkate almak güçtür. Çünkü Ulaangom yazıtı Uygurca değil, sadece Uygur harfleriyle yazılmıştır. Halbuki Eski Türkçede ve Eski Türkçeye yakın bulunan Oğuzcada *Boğaz* şekli normaldir; krş. Eski Türk. *boğaz* (MK I 364; MK II 244); Türkiye Türk., Az., Türkm. *boğaz*, Gag. *buaz*.

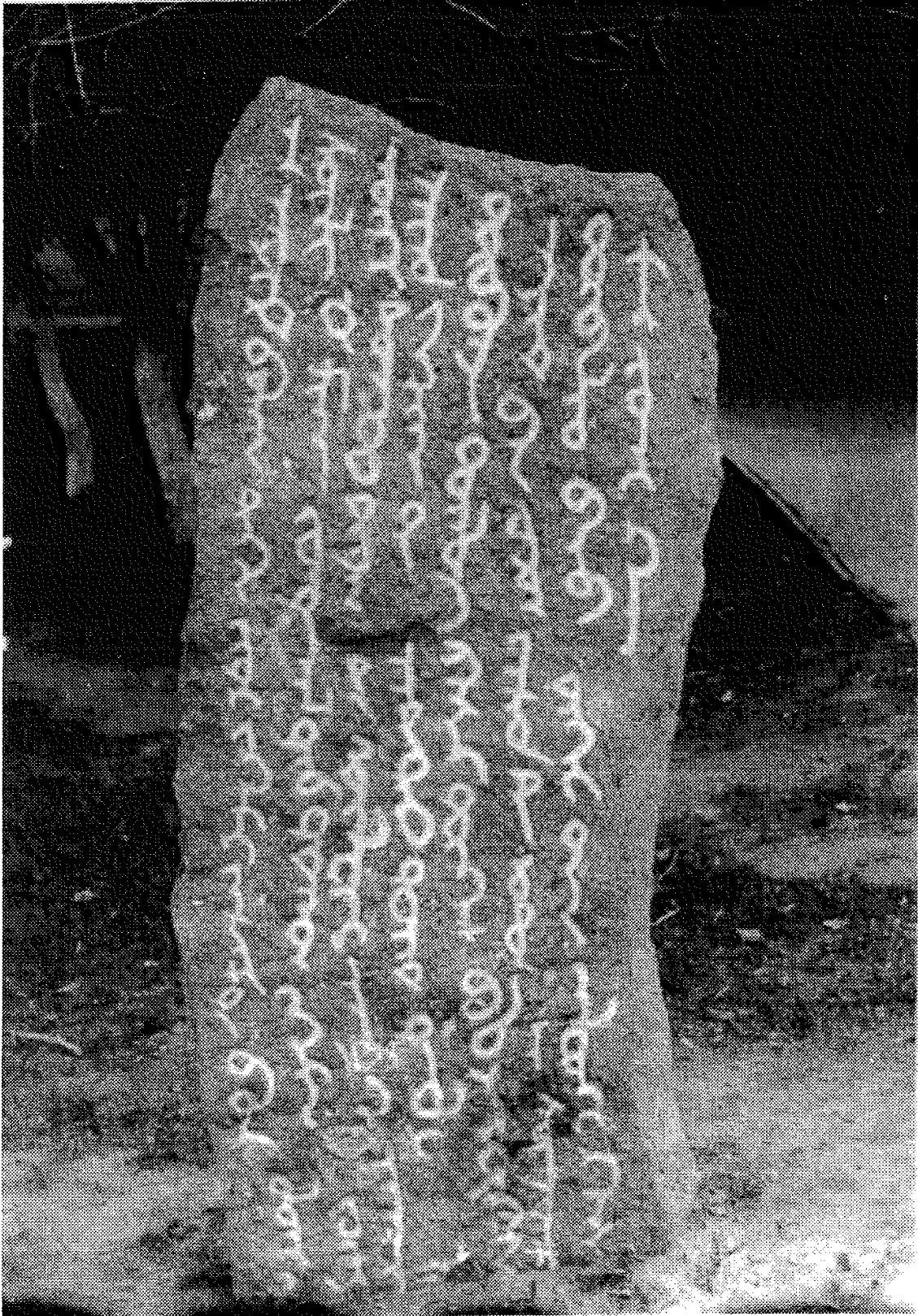
2. Dördüncü satırda rastlanan *yılkı* kelimesinin sonunda P. Zieme "vāv" okunmasını tercih ederek *yılkı* yerine *alku* vermektedir. Bence, onun bu görüşüne katılmak mümkün değildir. Kelimenin *yılkı* tarzında okunmasının delili kendisinden önceki parçada bulunur. Krş. *yeti yigirmi yaşımta... .. tokuz yigirmi yokımta... .. yi(g)irminçte*¹² *tolun yılkı.. .. bir otuz yaşımta ...* Getirdiğim karşılaştırmadan açıkça anlaşılacağı gibi, *tolun yılkı* deyimini "yirmi yaşında, yirmi yaş olmak üzere olarak" anlamında kabul edilmelidir.

⁹ Y. Rinchen, "Les inscriptions inconnues sur pierre et les plaques d'or ornementées du Harnais de Tonyoucouc", *Central Asiatic Journal*, Wiesbaden 1959, 2, s. 290-292.

¹⁰ P. Zieme, "Uygur yazısıyla yazılmış Uygur yazıtlarına dair bazı düşünceler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* (1982-1983), Ankara 1986, ss. 230-231.

¹¹ P. Zieme, s. 231.

¹² İlk kez ben bu kelimeyi yer adı gibi açıkladım.

Ulaan Gom Yazıtı

3. Yukarıda belirttiğim gibi, P. Zieme Ulaangom yazıtında *Türgeş* kelimesinin varlığını kabul etmemiştir. "Üçüncü harf, ancak "yā" olabildiği için bu okuyuş doğru olamaz" diye sanıyor¹³. Üçüncü harf, gerçekten, "yā"dır, fakat o, ayrı "yā" olmayıp "ü" sesini gösteren bir harf birleşmesi teşkil etmektedir. Dördüncü harf net okunmasa da "rā" olmalıdır; çünkü başka yerlerde böyle yazılır, Meselâ dört defa geçen *yigirmi* kelimesinde böyledir.

4. Beşinci satırın sonunda bulunan parçanın "*Boluçu ögüz*" okuyuşuma gelince, bu okuyuşu üzerinde ısrar etmiyorum. Bundan 35 yıl önce bile, Ulaangom yazıtını ilk kez okuduğum zaman, şu şekilde okumaktan emin değildim; çünkü "zā"nın yazılışı belirsiz olur ve muhafaza edilen metinde lokatif eki yok (o, parantez içinde verilmiştir), gerçi boşluk vardır. Yeri gelmişken hemen belirteyim ki 5-7. satırların sonu silinmiş gibi göz önüne çıkmaktadır. P. Zieme'nin söz konusu parçayı *bulun üküş* tarzında açıklaması inandırıcı ve çok makul görünüyorsa da, onun görüşü için de güçlükler vardır. Bunların en önemlisi "nün" ("çim"?) dan sonra "vāv" harfinin geldiğinden ibarettir. Belki o, harfleri boya ile belirttiğinden ortaya çıkmış ya tabîî değişmeler sonucunda meydana gelmiş?! Üstelik, iki kelimenin bitişik yazılışı göze çarpar. Zikrettiğim güçlükler önem verilmediği takdirde bütün cümle kolaylıkla okunabilir: *Türgeş bulun üküş altım* "Türgeş esirleri çok aldım". Ne de olsa, *Boluçu ögüz* (*bulun üküş*) meselesi şimdilik çözülmez kalır.

3. Kendi düzeltmelerimin cetveli:

Bundan 30 yıl önce yayımlanmış olan bir yazıtın yazı çevrimine ve dil çevrisine düzeltmeler verilmesini tabîî bir şey sayıyorum.

1. Bence, üçüncü satırın başında *Titamta* yerinde *Tatarta*, *Çöngä* (*Öngä*) yerinde *öngre* okumamız gerekir.

2. Dördüncü satırda okunan *Yarmagan* kelimesi yerinde *yi(g)irminç* okuyorum. Böyle okuyuş hem yazılışına, hem bu kelimeyle yan yana gelen başka kelimelerin anlamına uygundur.

3. *Tolun yılki* birleşmesini teşkil eden kelimelerden birincisi başkaca anlaşılmalıdır. "Yıl dolmak üzere olurken" anlamına gelir; çünkü *tolun yılki*'dan önce *yi(g)irminç* kelimesi vardır. Krş. Türkiye Türk. *dolgun*, Türkm. *meiŋg yigirmi yaşım doldı*.

Yeni yapılmış küçük değişiklikler üzerinde durmağa lüzum görmedim.

¹³ P. Zieme, s. 231.

4. Ulaangom yazıtının yazılış tarihi:

Ulaangom yazıtının hangi devirde yazılmış olduğu sorusuna cevap vermek için bütün kolayları hesaba katmak gerekir.

1. Üslûbu bakımından yazıtımız Orhon - Yenisey "runik" yazıtlarının tam kopyasıdır.
2. 5 satırdaki bir kelimenin *Türgeş* olduğundan şüphelenmek zordur. Demek ki Ulaangom yazıtının 8. yüzyılın birinci yarısında yazılmış olması gerektiği sonucu için esas vardır.
3. Ulaangom yazıtının yazılış özellikleri eskidir. İlk önce "şin" in yazılış dikkate değer. Sonra "d" ve "t" seslerini gösteren harflerin birbirinden farklı olması büyük önem taşır. Bilindiği gibi, Soğd alfabesinin bütün çeşitlerinde *d* sesini gösteren harf 𐰃 şeklinde çıkmaktadır. Onun buna benzeyen şekli Uygur alfabesinin en eski tipinde de görülür¹⁴. Asıl bu tip Ulaangom yazıtına özgüdür.

5. Metin:

- I. *Er atım Bogaz - tegin yeti yigirmi yaşımta Bur - ulugta*
- II. *süledim miñg yont altım tokuz yigirmi yokımta*
- III. *ön̄gi sunutu (?) Tatarta süledim ön̄gre çerig*
- IV. *id(t)ım yi(g)irminçte ertürü tudım tolun yılktı*
- V. *Tübüt Tünlüg kisre Türgeş Boluçu - ögüz(tä) (?bolun üküş)*
- VI. *altım bir otuz yaşımta Omuzta süledim*
- VII. *töbälip Biditegi tegin (?) iltügi kisre*
- VIII.

6. Çeviri:

- I. Erkeklik adım Boğaz - tegin. On yedi yaşımda bur - uluğ'a doğru
- II. ordu ile sefer ettim, bin at aldım. Yaşım on dokuza varmayıp
- III. sunutu(?) Tatarlar'a doğru sefer ettim, ordu Doğuya
- IV. gönderdim. Yirmisinde olarak ulaştırıp engel çıkardım.
[Yirmi] yaş dolmak üzere olurken

¹⁴ Bk. A. Le Coq, "Kurze Einführung in die uigurische Schriftkunde", *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen*, Berlin 1919, XXII, Abt. II, tablo; A. M. Şçerbak, "De l'alphabet ou'igour", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest 1983, XXXVI, 1-3, s. 473.

- [Yirmi] yaş dolmak üzere olurken
V. Tibet, Tünlük sonra Türgeş esirleri çok(?)
VI. aldım. Yirmi bir yaşında Omuz'a doğru sevk ettim.
VII. [Düşmanlar sıralarından] geçip Bidi'teki tegin(?) indiğinden sonra
VIII.

Metinde bir morfoloji özelliği göze çarpar. *-E* hali anlamında *-ta* eki kullanılır. Kırs. Orhon Türk. *Burguda yetdim* "Burgu'ya vardım" (Moyun - Çor15), *Kırkız tapa süledimiz* "Kırğızlara doğru sefer ettik" (KT D35), *Türgeş tapa* "Türgeşlere doğru" (BK D27), *Oguz tapa süledim* "Oğuzlara doğru sefer ettim" (BK D32)

8. Sonuç:

Sonuç olarak şunu belirtmek isterim ki Ulaangom yazıtında kullanılan bazı kelimelerin anlaşılmasında bu gün de güçlükler var. Bana öyle geliyor ki bütün metin muammalı bir şey içine alır. Ne var ki Ulaangom yazıtının gerçekliği şüphe götürmez. Şu halde, onun üzerindeki incelemeler sürmelidir.